

e-mentor

DWUMIESIĘCZNIK SZKOŁY GŁÓWNEJ HANDLOWEJ W WARSZAWIE
WSPÓŁWYDAWCA: FUNDACJA PROMOCJI I AKREDYTACJ KIERUNKÓW EKONOMICZNYCH

2016, nr 3 (65)

M. Kondracka-Szala, J. Malinowska, *Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej nauczycieli dziecka młodszego? Analiza porównawcza programów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na polskim i fińskim uniwersytecie*, „e-mentor” 2016, nr 3(65), s. 4–14,
<http://dx.doi.org/10.15219/em65.1252>.

Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej nauczycieli dziecka młodszego? Analiza porównawcza programów kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na polskim i fińskim uniwersytecie

Marta Kondracka-Szala
Joanna Malinowska

Przedsiębiorczość, zgodnie z wytycznymi Strategii Lizbońskiej, jest postrzegana jako nowa kompetencja kluczowa. Wyraża się w zdolności człowieka do przekształcania idei w praktykę. Rozwijanie postaw przedsiębiorczych jest warunkiem rozwoju współczesnej gospodarki. Dlatego według Komisji Europejskiej ich kształtowanie powinno odbywać się na wszystkich etapach edukacji i wpisywać się w ideę uczenia (się) przez całe życie (uczeń – student – pracownik/pracodawca). W związku z powyższym niezwykle istotne wydaje się rozwijanie postaw przedsiębiorczych u nauczycieli dzieci młodszych w toku kształcenia mającego na celu przygotowanie do zawodu, a tym samym przygotowanie do edukowania uczniów w zakresie przedsiębiorczości rozumianej jako postawa życiowa. Odpowiedzi na pytanie postawione w tytule artykułu można poszukiwać w toku analizy porównawczej programów kształcenia studentów – przyszłych nauczycieli na uniwersytecie polskim i fińskim. Porównanie obu programów znajduje uzasadnienie w fakcie, iż Finlandia od lat znajduje się na szczycie rankingów innowacyjności¹. Jest to efekt realizowanej konsekwentnie od 2004 roku strategii budowania postawy przedsiębiorczej Finów. W Finlandii bowiem nie tylko mówi się o potrzebie edukacji dla przedsiębiorczości, ale i prowadzi się ją na wszystkich etapach kształcenia, od edukacji małego dziecka po kształcenie uniwersyteckie².

Przedsiębiorczość jako kompetencja – perspektywa teoretyczna

Komisja europejska uznała przedsiębiorczość za jedną z kluczowych kompetencji. Samo pojęcie „kompetencje” jest wieloznaczne – stosuje się je w różnych dziedzinach nauk zarówno w węższym (np. kompetencja językowa), jak i szerszym znaczeniu (kompetencje życiowe). W kompetencjach wyróżnić można

kilka płaszczyzn. Płaszczyznę dyspozycyjną stanowią względnie trwałe właściwości jednostki (wiedza, zdolności); na płaszczyznę aktualizacyjną składają się umiejętności wykorzystywania przez jednostkę posiadanych sprawności; płaszczyzna kompetencji własnej to subiektywne przekonanie jednostki o posiadaniu właściwości świadczących o kompetencji; płaszczyzna kompetencji nadanej wyraża się w języku opisu właściwości i funkcjonowania jednostki, zawierającym oceny poziomu jej przystosowania do oczekiwań społecznych³.

Kompetencje uwidaczniają się w skuteczności działania. Skuteczność przejawia ta osoba, która ma wiedzę i potrafi spożytkować ją dla osiągnięcia celów⁴. W wiedzy można wyróżnić warstwę informacyjną (deklaratywną, dającą odpowiedź na pytanie: jak jest?) i warstwę naukową, którą stanowi wiedza proceduralna (wyjaśniająco-interpretacyjna)⁵. Tak więc i przedsiębiorczość jako kompetencję scharakteryzować można poprzez opis jej komponentów: wiedzy, umiejętności/sprawności oraz przekonania o możliwości posługiwania się nimi wyrażających się w postawie.

W odniesieniu do przedsiębiorczości jako kompetencji konieczna wiedza obejmuje dostępne możliwości działalności osobistej, zawodowej i/lub gospodarczej, w tym szersze zagadnienia stanowiące kontekst pracy i życia ludzi, np. ogólne rozumienie zasad działania gospodarki, a także szanse i wyzwania stojące przed pracodawcami i organizacjami. Osoby [uczestniczące w procesie edukacyjnym] powinny również być świadome zagadnień etycznych związanych z przedsiębiorstwami oraz tego, w jaki sposób mogą one wywoływać pozytywne zmiany, np. poprzez sprawiedliwy handel lub przedsiębiorstwa społeczne. Umiejętności odnoszą się do praktywnego zarządzania

¹ European Innovation Scoreboard 2008, Comparative analysis of innovation performance, www.proinno-europe.eu/metrics, [26.01.2016].

² M. Korhonen, K. Komulainen, H. Rätty, *Not everyone is cut out to be the entrepreneur type: How Finnish school teachers construct the meaning of entrepreneurship education and the related abilities of the pupils*, „Scandinavian Journal of Educational Research” 2012, Vol. 56, No. 1, s. 1–19, <http://dx.doi.org/10.1080/00313831.2011.567393>.

³ M. Stasiakiewicz, *Twórczość i interakcja*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999, s. 147–148.

⁴ F. Masterpasqua, *Paradygmat kompetencyjny w praktyce psychologicznej*, „Nowiny Psychologiczne” 1990, nr 1–2, s. 3–16.

⁵ D. Klus-Stańska, *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2000, s. 106–108.

Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej...

projektami (co obejmuje takie umiejętności jak planowanie, organizowanie, zarządzanie, kierowanie i zlecanie zadań, analizowanie, komunikowanie, sporządzanie sprawozdań, ocena projektu i rejestracja) oraz zdolność zarówno do pracy indywidualnej, jak i do współpracy w zespole. Niezbędna jest także umiejętność określenia własnych mocnych i słabych stron, a także oceny ryzyka i podejmowania go w uzasadnionych przypadkach⁶. Postawa przedsiębiorcza charakteryzuje się inicjatywą, aktywnością, niezależnością i innowacyjnością zarówno w życiu osobistym i społecznym, jak i w pracy. Obejmuje również motywację i determinację w kierunku wypełniania celów, czy to osobistych, czy wspólnych, prywatnych i służbowych⁷. Do cech osoby przedsiębiorczej należą również: aktywność, zaradność, energiczność, zdolność do wcielania pomysłów w czyn, kreatywność, innowacyjność i zdolność do planowania przedsięwzięć oraz prowadzenia ich dla osiągnięcia zamierzonych celów z zachowaniem zasad etyki i odpowiedzialności, niekonwencjonalne podejście do rozwiązywania problemów, pasja, wytrwałość, otwartość na pomaganie innym, myślenie przyszłościowe⁸. Cechy te są pożądane niezależnie od zawodu, statusu czy pełnionej przez człowieka funk-

cji. Wchodzą w zakres przedsiębiorczości osobistej, która wykracza poza wąskie (ekonomiczne i gospodarcze) rozumienie przedsiębiorczości⁹. Szczególnie zwraca się uwagę na: odpowiedzialność, dzielenie się wiedzą, umiejętność współpracy i podejmowanie nowych wyzwań, na co wskazują badania prowadzone wśród pracodawców¹⁰.

W literaturze przedmiotu przedsiębiorczość ujmowana jest więc dwojako: poprzez zbiór cech osoby, którą charakteryzuje postawa przedsiębiorcza (podejście atrybutywne, mające źródło w psychologii), oraz jako proces związany ze sposobem podejmowania działań przez człowieka (podejście czynnościowe/funkcjonalne – właściwe dla ujęcia ekonomicznego)¹¹. Stosuje się również różne pojęcia na określenie edukacji z zakresu przedsiębiorczości. Często używa się ich zamiennie: nauczanie przedsiębiorczości, kształcenie przedsiębiorczości, edukacja dla przedsiębiorczości, edukacja przedsiębiorczości.

Problem różnorodności ujęć wynika z wieloaspektowości tej edukacji¹². Aspekty odnoszą się do sposobu rozumienia edukacji i stosowanej praktyki oddziaływań. Nauczanie może być zatem nastawio-

⁶ Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Postawy przedsiębiorcze a strategia lizbońska” (2008/C 44/20), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007IE1460&from=PL>, [26.01.2016].

⁷ Tamże.

⁸ A. Brzezińska, J. Schmidt, *Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość*, [w:] A. Andrzejczak (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2008, s. 21–23; P. Wachowiak, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 146–152.

⁹ W tym kontekście należy wspomnieć o tradycyjnym, a także współczesnym rozumieniu przedsiębiorczości w ujęciu gospodarczym, ekonomicznym. W literaturze przedmiotu nie wypracowano do tej pory jednoznacznej definicji tego pojęcia. Przyjmuje się, że po raz pierwszy zostało użyte przez R. Cantillona, który w 1755 r. nazwał przedsiębiorcami osoby dostrzegające różnice cen na rynkach i potrafiące wykorzystać je dla własnych korzyści (za: G. Drodzowski, *Przedsiębiorczość w świetle współczesnych koncepcji zarządzania kapitałem ludzkim*, „Studia Lubuskie: Prace Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie” 2006, nr 2(224), s. 223–229). Warto tu także przywołać poglądy J. Schumpetera, który rozwinął klasyczną teorię przedsiębiorczości i postrzegał przedsiębiorcę jako osobę charakteryzującą się twórczą aktywnością polegającą na realizacji nowych koncepcji, nastawieniu na zmiany (zob. J. Schumpeter, *Teoria rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa 1962). Współcześni propagatorzy przedsiębiorczości podkreślają znaczenie: innowacyjności, podejmowania nowych przedsięwzięć przy świadomości istnienia ryzyka, sztuki kalkulacji, konkutowania (por. np.: R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 1999). Według P. Druckera (zob. P. Drucker, *Innowacje i przedsiębiorczość*, PWE, Warszawa 1992) przedsiębiorczość jest cechą danej osoby lub instytucji. Nie może być ograniczona do sfery gospodarczej, ale dotyczy również sfery społecznej. W tej kategorii trafnie dobrany zestaw cech osoby przedsiębiorczej przedstawia W.G. Nickels (por. W.G. Nickels, *Zrozumieć biznes*, Dom Wydawniczy „Rytm”, Warszawa 2000). Są to między innymi: samodyscyplina, samoświadomość, wiara we własne siły, orientacja na działanie, energia psychiczna i fizyczna, liczenie się z ryzykiem. Interesującą i całościową perspektywę dotyczącą różnych teorii przedsiębiorczości, a także jej rodzajów, typów i modeli prezentuje T. Piecuch – zob. T. Piecuch, *Przedsiębiorczość: podstawy teoretyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 15–33.

¹⁰ Z. Zioło, *Miejsce przedsiębiorczości w edukacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2012, nr 8, s. 16–17, <http://p-e.up.krakow.pl/article/view/105/46>, [26.01.2016].

¹¹ E. Grzegorzewska-Mischka, *Współczesne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010, s. 17–18.

¹² Można za I. Jamiessonem mówić o edukacji o przedsiębiorczości, edukacji dla przedsiębiorczości oraz edukacji przez przedsiębiorczość, por. I. Jamiesson, *Schools and enterprise*, „Education for Enterprise” 1984, Vol. 1, No. 1, s. 7–18. I. Jamiesson, dokonując takiego podziału, odnosił się do edukacji ekonomicznej. Realizacja edukacji o przedsiębiorczości to głównie oddziaływanie na świadomość kandydatów na przedsiębiorców; jej celem jest teoretyczne przygotowanie studentów do zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej. Edukacja dla przedsiębiorczości polega na szkoleniu początkujących przedsiębiorców ukierunkowanym na rozwijanie praktycznych umiejętności niezbędnych w prowadzeniu własnej działalności gospodarczej. To umiejętności z zakresu zarządzania (biznesplan, start-plan). Edukacja przez przedsiębiorczość obejmuje szkolenie w zakresie doskonalenia umiejętności już wykorzystywanych przez przedsiębiorców, koncentrując działania na innowacyjności, wzroście konkurencyjności itp. Autorki odwołują się w niniejszym opracowaniu do tego podziału, ale odnoszą go do szerszej rozumianej edukacji przedsiębiorczości.

ne na dostarczanie informacji o zakładaniu własnej działalności gospodarczej, przepisach, prawie itp. (edukacja *o przedsiębiorczości*), na kształtowanie postaw, umiejętności, rozwijanie cech (edukacja *dla przedsiębiorczości*) czy też pogłębianie umiejętności biznesowych, menadżerskich (edukacja *przez przedsiębiorczość*). Realizacja edukacji przedsiębiorczej rozumianej w ten ostatni sposób jest związana z nabywaniem doświadczenia poprzez bezpośredni kontakt, zarówno ucznia, jak i nauczyciela, z przedsiębiorcami. W ten sposób uruchamiane są emocje, mające duże znaczenie w rozwoju postawy przedsiębiorczej uczniów, budują się ich osobiste przekonania wpływające na opinie. Aspekty edukacji przedsiębiorczej, jej cele i efekty przedstawiono w tabeli 1.

Do wieloaspektowości opisywanej edukacji nawiązują Ulla Hytti i Colm O’Gorman¹³ prezentując trzy kierunki edukacji przedsiębiorczej. Pierwszy z nich – uczenie się, aby zrozumieć przedsiębiorczość (co to jest, dlaczego jest potrzebna, kim są przedsiębiorcy/ ilu ich jest) – ma na celu zdobycie wiedzy (edukacja *o przedsiębiorczości*). Uczenie się, aby stać

się przedsiębiorczym (wzięcie odpowiedzialności za własny rozwój, karierę, życie, poznanie sposobów rozwoju) to drugi wyznaczony przez autorów kierunek edukacji, który nawiązuje do aspektu edukacji *dla przedsiębiorczości*, czyli uczenia się, aby stać się przedsiębiorczym. Trzeci kierunek – uczenie się, aby stać się przedsiębiorcą (jak to zrobić, jak założyć własną firmę), ściśle wiąże się z ostatnim przedstawionym w tabeli aspektem (edukacja *przez przedsiębiorczość*), czyli zdobywaniem wiedzy proceduralnej, umiejętności, kształtowaniem postaw czy poglądów.

W Finlandii koncepcja edukacji dla przedsiębiorczości bazuje na tych trzech kierunkach.

Koncepcja edukacji dla przedsiębiorczości w szkolnictwie polskim i fińskim

Kształtowanie postaw przedsiębiorczych powinno rozpoczynać się w przedszkolu i być kontynuowane na kolejnych etapach edukacji, także na poziomie szkolnictwa wyższego¹⁵. W Polsce podczas prac nad dokumentami regulującymi pracę dydaktyczno-

Tabela 1. Aspekty edukacji przedsiębiorczej, jej cele i efekty

	Edukacja o przedsiębiorczości	Edukacja dla przedsiębiorczości	Edukacja przez przedsiębiorczość
Rodzaj aktywności	Zbieranie i klasyfikowanie informacji, nazywanie	Planowanie i działanie, stawianie hipotez	Badanie w działaniu, trening
Komponent postawy	Komponent poznawczy: wiedza, opinie, poglądy dotyczące przedsiębiorczości	Komponent emocjonalny: emocje pozytywne, pozytywne nastawienia wobec przedsiębiorczości	Komponent behawioralny: zachowanie, reagowanie w sytuacjach zadaniowych w bezpośrednim kontakcie z przedsiębiorcami i branżą
Efekt końcowy i kategorie celów ¹⁴	Wiedza teoretyczna z zakresu przedsiębiorczości Kategoria: wiedza deklaratoryjna	Umiejętności zarządzania własnym rozwojem osobistym i zawodowym, zrozumienie konsekwencji własnych działań Kategoria: umiejętności, poglądy	Stawanie się przedsiębiorcą, rozumienie związków przyczynowo-skutkowych, empiryczne podejście do problemów Kategoria: postawy, wiedza proceduralna, umiejętności, poglądy

Źródło: opracowanie własne.

¹³ U. Hytti, C. O’Gorman, *What is „enterprise education”? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries*, „Education+Training” 2004, Vol. 46, No. 1, s. 11–23, <http://dx.doi.org/10.1108/00400910410518188>.

¹⁴ Kategoria celów zgodna z taksonomią celów edukacyjnych, por. B. Niemierko, *Cele kształcenia*, [w:] K. Kruszewski, *Sztuka nauczania – czynności nauczyciela*, PWN, Warszawa 1991.

¹⁵ W Komunikacie Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów *Realizacja wspólnotowego programu lizbońskiego: Rozbudzenie ducha przedsiębiorczości poprzez edukację i kształcenie*, COM(2006) 33 zapisano zadania do realizacji w tym zakresie, z podziałem na poszczególne etapy kształcenia: *szkoła podstawowa – pomoc uczniom w nabyciu większej wiary w siebie poprzez tworzenie i przyjmowanie odpowiedzialności, w poznawaniu swej kreatywności metodą prób i błędów oraz w uczeniu się o zasobach lokalnej społeczności; szkoła średnia niższego stopnia – uczniowie rozwijają podstawowe umiejętności, takie jak podejmowanie decyzji, praca w grupie, rozwiązywanie problemów i tworzenie sieci kontaktów; szkoła średnia wyższego stopnia – uczenie się poprzez działanie i stosowanie praktyki i teorii, przy czym wiedzę z zakresu użytkowania zasobów, finansów, ochrony środowiska, etyki i relacji zawodowych można rozwijać poprzez tworzenie przez młodzież przedsiębiorstw; szkoły wyższe – opracowywanie produktów, szukanie możliwości biznesowych, relacje z klientem i powiązania rynkowe, kreatywność i innowacje stanowią część planowania działalności gospodarczej oraz tworzenia i prowadzenia firm.*

Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej...

-wychowawczą w tym zakresie uwzględniono strategię edukacyjną Unii Europejskiej (która kładzie nacisk na politykę równości płci, rozwój społeczeństwa informacyjnego i zrównoważony rozwój) oraz Zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE)¹⁶. Założenia te uwidaczniają się szczególnie w celach i treściach kształcenia.

Mimo że w *Podstawie programowej wychowania przedszkolnego dla przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego*¹⁷ nie ma bezpośrednich odniesień do przedsiębiorczości jako umiejętności kluczowej, to w wielu obszarach kształcenia na tym etapie można odnaleźć pewne cechy i umiejętności bazowe dla rozwijania postawy przedsiębiorczej, którymi powinny charakteryzować się dziecko kończące przedszkole. Można tu wymienić na przykład: umiejętność współpracy, identyfikowanie swoich mocnych stron, jasne i precyzyjne komunikowanie (się), poczucie sprawstwa, świadomość skutków podjętych decyzji i ponoszenie konsekwencji własnych wyborów.

W szkole podstawowej, zarówno na I etapie edukacji (klasy I–III), jak i na II etapie (klasy IV–VI), edukacja dla przedsiębiorczości ma swoje odzwierciedlenie w *Podstawie programowej kształcenia ogólnego*. Znajduję się tam zapis, iż w *procesie kształcenia ogólnego szkoła podstawowa kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: [...] przedsiębiorczość*¹⁸.

Kolejne dwa etapy edukacyjne – III (gimnazjum) oraz IV (szkoły ponadgimnazjalne) zostały połączone w całość programową. Jednak przedmiot *podstawy przedsiębiorczości* można odnaleźć dopiero na IV etapie edukacyjnym i jest on realizowany w zakresie podstawowym¹⁹. Tutaj wprowadzony został również przedmiot *ekonomia w praktyce*, który ma jednak charakter jedynie uzupełniający. Cele i treści przewidziane do realizacji w ramach tych przedmiotów koncentrują się wokół takich zagadnień, jak: komunikacja i podejmowanie decyzji, gospodarka i przedsiębiorstwo,

planowanie kariery zawodowej, zasady etyczne w biznesie oraz nabycie umiejętności przeprowadzenia kompletnej realizacji przedsięwzięcia uczniowskiego o charakterze ekonomicznym²⁰. Zgodnie z zaleceniami Komisji Europejskiej włączono przedsiębiorczość również do programów studiów, zarówno na uczelniach technicznych, jak i na kierunkach nieekonomicznych, na studiach I, II i III stopnia. W rzeczywistości jednak, zarówno w Europie, jak i w Polsce, liczba zajęć z zakresu przedsiębiorczości na kierunkach innych niż ekonomiczne i menedżerskie jest ograniczona. Nawet jeśli taki przedmiot ujęty jest w planie studiów, zazwyczaj ma charakter fakultatywny²¹.

Należy tu podkreślić, że założenia dotyczące realizacji w Polsce edukacji dla przedsiębiorczości na prezentowanych etapach kształcenia są zgodne z przytoczonymi dokumentami, jednak praktyczna ich realizacja odbiega od oczekiwań²². Jest to szersze zagadnienie, które wykracza poza problematykę niniejszego opracowania. Trzeba jednak wskazać, że przyczyny tego stanu rzeczy upatruje się w tradycyjnym sposobie nauczania, który kładzie nacisk na wiedzę i umiejętności, podczas gdy zaniedbywana jest sfera zmiany postaw i motywów działania. We współczesnej szkole – mimo zachodzących w niej pozytywnych zmian – uczeń nie ma zbyt wielu okazji do doświadczania poczucia sprawstwa rozumianego jako *zwiększanie stopnia zarządzania aktywnością umysłową*²³ poprzez decyzje, strategie i heurystyki. Podstawowym mechanizmem motywacyjnym nadal jest zewnętrzna nagroda lub kara, najczęściej w formie oceny. Wciąż dominuje nauka naśladowcza, w której niewiele jest okazji do myślenia i działania. Zbyt często też nauczyciel, bardziej lub mniej świadomie, prowokuje uczących się do rywalizacji, uznając, że taka strategia sprzyja wzrostowi poziomu motywacji. P. Szeliga zwraca uwagę, że *zamiast uczyć postaw przedsiębiorczych, zaradności, samodzielności, przekazujemy wiedzę o gospodarce, systemie gospodarczym. [...] Dominacja makroekonomii, ujęć strukturalnych i systemowych oraz wiedzocentryczność programów nauczania*

¹⁶ Zalecenie 2006/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 18 grudnia 2006 roku w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, Dz.Urz. L394 z 30.12.2006, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=PL>, [12.02.2016].

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego, Dz.U. z 2014 r. poz. 803.

¹⁸ Tamże, załącznik nr 2, s. 9.

¹⁹ A. Kapcia, D. Kulesza, J. Rudnik, *Poradnik dla dyrektora gimnazjum. Ramowe plany nauczania*, ORE, Warszawa 2012, s. 12.

²⁰ *Podstawa programowa z komentarzami*, s. 128–132, https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/men_tom_4.pdf, [26.01.2016].

²¹ K. Wach, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw...*, dz.cyt., s. 121.

²² Zob. np. A. Andrzejczak, *Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw...*, dz.cyt., s. 133–139; J. Cieślak, *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na poziomie akademickim*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw...*, dz.cyt., s. 71–80; T. Rachwał, *Kształtowanie postaw uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2005, nr 1, s. 137–144; J. Fazlagić, *Jak (nie) nauczać przedsiębiorczości w szkołach*, 2014, http://www.eid.edu.pl/publikacje/jak_nie_nauczac_przedsiębiorczości_w_szkolach,451.html, [03.01.2016].

²³ J. Bruner, *Kultura edukacji*, Universitas, Kraków 2006, s. 126.

przedsiębiorczości nie odpowiadają potrzebom chwili. [...] Tego typu podejście jest pochodną akademickiego sposobu patrzenia na rzeczywistość, którą twórcy podręczników szkolnych traktują jako obiekt badań, a nie przedmiot przekształceń²⁴.

W Finlandii edukacja dla przedsiębiorczości realizowana jest w ramach krajowych programów nauczania od 2004 roku. Opiera się na budowaniu wiedzy, umiejętności i postaw uczniów, które będą im potrzebne w trakcie studiów, a później w życiu zawodowym, niezależnie od tego, czy uczniowie będą w przyszłości prowadzić własną działalność gospodarczą, czy pracować w ramach istniejących przedsiębiorstw²⁵. Uznano bowiem, że ludzie przedsiębiorczy skutecznie realizują nie tylko własne cele (co jest charakterystyczne dla przedsiębiorców), ale także są zdolni do realizacji celów zewnętrznych (pracownicy zatrudnieni w przedsiębiorstwach).

W fińskim systemie oświaty edukacja dla przedsiębiorczości łączona jest z aktywnym i uczestniczącym obywatelstwem. Ma to swoje odzwierciedlenie w programach kształcenia na wszystkich etapach edukacji. Problematyka przedsiębiorczości jest uważana za priorytetową, dlatego integruje się ją z innymi obszarami edukacji.

Celem kształcenia w zakresie przedsiębiorczości jest przygotowanie młodego człowieka do przejścia kontroli nad własnym życiem, przygotowanie do roli producenta, konsumenta, decydenta. Służy temu rozwijanie pozytywnych postaw wobec przedsiębiorczości i motywacji do podejmowania wysiłku na rzecz realizacji celów. Edukacja nastawiona jest na budowanie pozytywnych postaw przedsiębiorczych, kompetencji miękkich. Do realizacji przedsięwzięć potrzebne jest również poczucie własnej wartości, wiara w siebie i własne możliwości, co z kolei ułatwia podejmowanie poważniejszych decyzji. Poczucie własnej wartości sprzyja odwadze w prezentacji własnych pomysłów, zmniejsza lęk przed krytyką. Zdolność do pozytywnego myślenia pozwala utrzymać optymalny poziom entuzjazmu i energii w działaniu. Z kolei koherentność, jako zdolność do dotrzymywania obietnic danych sobie i innym, nadaje działaniom systematyczny i odpowiedzialny charakter.

Wprawdzie na poziomie wczesnej edukacji dziecka w oficjalnych programach nie pojawia się edukacja dla przedsiębiorczości jako odrębny obszar, jednak podejmowane są działania na rzecz zachęcania dzieci do aktywnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa oraz w życiu kulturalnym. Wykorzystywana jest strategia

uczenia się w działaniu, co sprzyja podejmowaniu inicjatywy, kreatywności i odpowiedzialności podczas zdobywania własnych doświadczeń. W szkolnictwie ogólnym edukacja dla przedsiębiorczości jest zróżnicowana w zależności od jej poziomu. W fińskich programach nauczania dla szkół podstawowych funkcjonuje obszar *Uczestniczące obywatelstwo i przedsiębiorczość*, a na kolejnym szczeblu nauki – *Aktywne obywatelstwo i przedsiębiorczość*. Realizacja tej tematyki w szkołach zależy od wielu czynników i często przybiera kształt programów własnych, autorskich, tworzonych przez nauczycieli. Na poziomie podstawowym uczniowie rozwijają własny potencjał, zdobywają wiedzę i umiejętności niezbędne do funkcjonowania w społeczności lokalnej. Natomiast na kolejnym poziomie nacisk położony jest na zdobywanie kompetencji potrzebnych w dorosłym życiu, w aspekcie politycznym, ekonomicznym, społecznym, kulturowym i zawodowym. W toku edukacji zawodowej również promowana jest przedsiębiorczość, co znajduje odzwierciedlenie w programach nauczania na tym etapie edukacji. Uczniowie zdobywają podstawową wiedzę i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości, które przydadzą im się w przyszłej pracy zawodowej, na przykład podjętej u pracodawców. Ponadto edukacja dla przedsiębiorczości jest mocno akcentowana w kształceniu akademickim, i to niezależnie od typu studiów (uniwersytet czy politechnika) czy profilu kształcenia. Jej istotą jest kontynuowanie promowania postawy przedsiębiorczej, działań innowacyjnych, rozwijanie działalności opartej na współpracy z różnymi instytucjami, przedsiębiorcami, badaczami i innymi podmiotami²⁶.

Niewątpliwie w kontekście przedstawionych powyżej charakterystyk polskiego i fińskiego systemu szkolnictwa pod kątem realizacji założeń edukacji dla przedsiębiorczości można wskazać różnice. Podstawowa kwestia to podejście do owej problematyki, które prezentowane jest na każdym poziomie planowania i organizacji procesu kształcenia: od najwyższych władz decydujących o kształcie i miejscu edukacji dla przedsiębiorczości poprzez władze lokalne aż po „wykonawców” tych zaleceń i założeń, czyli placówki edukacyjne wraz z kadrą dydaktyczną. Można odnieść wrażenie, iż w polskim systemie szkolnictwa, na każdym szczeblu, edukacja dla przedsiębiorczości odbywa się niejako „przy okazji”, przypadkiem, co ma swoje odzwierciedlenie w przebiegu i jakości nauczania/uczenia się w tym zakresie. Natomiast w Finlandii realizacja edukacji dla przedsiębiorczości jest przemy-

²⁴ P. Szeliga, *Chwasty na polu przedsiębiorczości, czyli czego w szkole nie uprawiać*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw...*, dz.cyt., s. 140–145.

²⁵ M. Korhonen, K. Komulainen, H. Rätty, dz.cyt.

²⁶ *Guidelines for entrepreneurship education*, Ministry of Education, Department for Education and Science, 2009, s. 18–26, <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf>, [26.01.2016]. Zob. również *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission 2012, s. 46, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135en.pdf, [26.01.2016].

ślana na poziomie koncepcyjnym i organizacyjnym, co uwidacznia się w programach kształcenia i działaniach metodycznych na każdym etapie edukacji. Może to wynikać z faktu, iż w fińskim systemie szkolnictwa, w przeciwieństwie do polskiego, idea edukacji dla przedsiębiorczości łączy się z aktywną edukacją obywatelską i jest realizowana już od wielu lat. Pozwoliło to zapewne na refleksję nad tym obszarem kształcenia kompetencji współczesnego człowieka, wysnucie wniosków i wdrożenie ich do praktyki. W polskim systemie szkolnictwa edukacja dla przedsiębiorczości to wciąż obszar nowy, w którym wiele kwestii wymaga jeszcze do rozpoznania i weryfikacji. Niestety ten stan rzeczy uwidacznia się w mało spójnej organizacji i realizacji nabywania kompetencji przedsiębiorczych – począwszy od przedszkola a skończywszy na uczelniach wyższych.

Koncepcja kształcenia nauczycieli przedszkoli i klas I–III w Polsce i w Finlandii w zakresie przygotowania do prowadzenia zajęć edukacji dla przedsiębiorczości

Koncepcja polska

Polska polityka w zakresie przygotowania nauczyciela do zawodu została określona w tzw. standardach kształcenia nauczycieli²⁷ – dokumencie wydanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego i obowiązującym od roku akademickiego 2012/2013 na uczelniach prowadzących edukację nauczycieli. Z kolei za podstawę programową, która powinna uwzględniać konieczność dostosowania edukacji dzieci i młodzieży do sprostania wyzwaniom przyszłości, odpowiada Ministerstwo Edukacji Narodowej. Trudno nie zauważyć, iż konsultacje międzyresortowe nie doprowadziły do wypracowania spójnej koncepcji kształcenia nauczycieli w zakresie edukacji przedsiębiorczości rozumianej szeroko jako umiejętność kluczowa.

By nauczyciele mogli z powodzeniem kształtować postawę przedsiębiorczą u uczniów, niewątpliwie sami powinni cechować się taką postawą. Jest to niezbędny, chociaż niewystarczający warunek skutecznego oddziaływania pedagogicznego. Potrzebne jest zatem specjalistyczne przygotowanie nauczycieli w tym zakresie. Polskie uczelnie włączają do programów wielu przedmiotów treści i działania, które ukierunkowane

są na nabywanie przez przyszłych nauczycieli wiedzy i umiejętności wchodzących w zakres postawy, którą można określić jako przedsiębiorczość²⁸. W ofercie programowej dla kierunków pedagogicznych brakuje jednak propozycji odrębnych przedmiotów, których celem byłoby przygotowanie merytoryczne i metodyczne nauczycieli do prowadzenia zajęć z edukacji dla przedsiębiorczości w przedszkolu i na I etapie kształcenia, który jest przedmiotem zainteresowania w niniejszym opracowaniu. Przegląd z tej perspektywy planów studiów uczelni kształcących przyszłych nauczycieli przedszkoli i klas I–III wskazuje, iż Uniwersytet im. Adama Mickiewicza jest tu wyróżniającym się przykładem, ponieważ, jak wynika z analiz, jest to jedyna uczelnia państwowa w Polsce, która uwzględniła w planie studiów przedmiot dotyczący edukacji dla przedsiębiorczości wraz z metodyką.

Przedsiębiorczość w wąskim zakresie (ekonomiczno-finansowym) promują w Polsce również niektóre stowarzyszenia, fundacje, organizacje, banki. Ich działania polegają m.in. na organizacji programów i konkursów czy przygotowaniu materiałów dydaktycznych oraz promowaniu tego rodzaju pomocy wśród nauczycieli i uczniów. Niewątpliwie wspomniana oferta stanowi pewne wsparcie dla nauczycieli, rzadziej mogą z niej jednak skorzystać osoby dopiero przygotowujące się do zawodu nauczyciela, niezatrudnione jeszcze w przedszkolu czy w szkole. Oferowane działania mają charakter edycyjny, rozproszony, często lokalny, opierają się na dobrowolności przystąpienia do nich²⁹. Nie można zatem mówić tu o funkcjonującej w Polsce spójnej koncepcji edukacyjnej w zakresie edukacji dla przedsiębiorczości.

Koncepcja fińska

Edukacja dla przedsiębiorczości wpisuje się wyraźnie w edukację fińską – zarówno w działalność dydaktyczną szkoły podstawowej, średniej oraz szkół wyższych, jak i – co jest istotne dla prezentowanej problematyki – w kształcenie nauczycieli. Zrozumiano bowiem, że do realizacji zadań szkoły związanych z rozwijaniem kompetencji przedsiębiorczości niezbędne jest przygotowanie nauczycieli do prowadzenia edukacji dla przedsiębiorczości. W Finlandii kształcenie nauczycieli tym zakresie prowadzone jest na ośmiu uczelniach państwowych w ramach studiów pedagogicznych. Kluczową rolę w tej edukacji odgrywają praktyki pedagogiczne. Ścisły związek między teorią a praktyką pozwala nauczycielom na praktyczne zastosowanie wiedzy teoretycznej już na wczesnym

²⁷ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz.U z 2012 r. Nr 164 poz. 1365 ze zm.

²⁸ Dokonana analiza efektów kształcenia przedmiotów na kilku uczelniach pozwala na to ogólne stwierdzenie. Ze względu na ograniczoną objętość tekstu nie jest możliwe w tym miejscu szczegółowe przedstawienie listy takich przedmiotów oraz wniosków z przeprowadzonych badań.

²⁹ Szerzej: J. Malinowska, T. Neckar-Ilnicka, *Przez edukację do przedsiębiorczości – koncepcja programu edukacji ekonomicznej i przedsiębiorczości dla uczniów I etapu kształcenia*, [w:] M. Białach i in., *Innowacyjność nauki polskiej w aplikacjach projektów badawczych i prac rozwojowych*, TM Karpiński, Lublin 2014, s. 52–63; M. Kondracka-Szala, *Przedsiębiorczość i edukacja dla przedsiębiorczości z perspektywy nauczycielek przedszkola oraz studentek pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego*, „e-mentor” 2015, nr 5(62), s. 4–14, <http://dx.doi.org/10.15219/em62.1212>.

etapie studiowania. *Edukacja dla przedsiębiorczości* jest w Finlandii obligatoryjnym przedmiotem dla wszystkich studentów studiów nauczycielskich od 2008 roku, realizowanym na poziomie studiów magisterskich.

Kandydaci na nauczycieli zachęceni są podczas studiów do refleksji nad sobą jako promotorem zmian oraz do rozwoju własnych umiejętności w obszarze wewnętrznej/osobistej przedsiębiorczości. Wiedza profesjonalna tworzona jest podczas intensywnych interakcji z nauczycielami i ekspertami danej dziedziny, podczas uczenia się od siebie nawzajem, a także podczas spotkań z przedstawicielami biznesu. W ten sposób dochodzi do rozwoju inicjatywności, kreatywności i motywacji do działania.

Studenci otrzymują również duże wsparcie ze strony środowisk biznesowych. Przedsiębiorcy umożliwiają im odbywanie praktyk w swoich firmach. Do udziału w realizacji programu nauczania przedsiębiorczości włączyło się także Ministerstwo Edukacji. Przy współpracy Ministerstwa Edukacji i Ministerstwa Kultury powstał portal – sekcja przedsiębiorczości eNorssi³⁰, która wspiera merytoryczne przygotowanie nauczycieli, oferując im materiały szkoleniowe w tym zakresie. Portal gromadzi przykłady dobrych praktyk (plany i projekty zrealizowane z różnych obszarów edukacji) mające zintegrowany charakter – a więc nieprzypisane do żadnego przedmiotu nauczania, wymagające natomiast wzajemnej współpracy nauczycieli prowadzących te przedmioty, a także współdziałania z pracodawcami. Strona zawiera również linki do istniejących witryn internetowych i przykłady materiałów audiowizualnych z realizowanych projektów. Metody pracy, które wspierają naukę przedsiębiorczości, bazują na działaniu i codziennej praktyce.

Warto zauważyć, iż w Finlandii monitoruje się realizację założeń edukacji dla przedsiębiorczości w odniesieniu do uregulowań zawartych w krajowych i międzynarodowych dokumentach³¹. Prowadzone są również liczne badania dotyczące nauczycieli oraz metod i form prowadzenia przez nich zajęć z edukacji dla przedsiębiorczości. Wyniki badań wskazują jednoznacznie na efektywność kształcenia, czego dowodem jest tzw. wyuczony optymizm charakteryzujący absolwentów szkół – *niezmienną gotowość do uczenia się, brak lęku i stresu w sytuacjach edukacyjnych; wewnętrzne poczucie sprawstwa – głębokie przekonanie, że jakiegokolwiek niepowodzenia są chwilowo warunkowane zewnętrznymi i obiektywnymi czynnikami, za to sukces jest efektem własnych starań, umiejętności i stosowania wiedzy, co z kolei pozwala działać nawet w sytuacjach bez gwarancji powodzenia; zaufanie i wysokie oczeki-*

*wania wobec pedagogów i systemu edukacji, wiara we własną zaradność lub przedsiębiorczość swojego otoczenia (niezależna od treści i form edukacji ekonomicznej)*³². Badacze łączą tę cechę z realizacją zajęć edukacji dla przedsiębiorczości.

Przygotowanie nauczycieli przedszkoli i klas I–III do prowadzenia zajęć edukacji dla przedsiębiorczości w Polsce i Finlandii – analiza porównawcza założeń wybranych programów kształcenia

W kontekście powyższych rozważań postawiono pytania badawcze:

- czy i w jaki sposób programy kształcenia umożliwiają przyszłym nauczycielom przedszkoli i klas I–III rozwijanie kompetencji niezbędnych do realizacji zajęć z zakresu edukacji dla przedsiębiorczości z dziećmi wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym?
- czy i w jaki sposób przyszli nauczyciele przedszkoli i klas I–III mogą rozwijać własną postawę przedsiębiorczości w ramach realizacji akademickich programów kształcenia?
- jak rozumiana jest przedsiębiorczość w programach kształcenia dla przyszłych nauczycieli przedszkoli i klas I–III?

Aby odpowiedzieć na tak sformułowane pytania, dokonano analizy treści dwóch dokumentów: sylabusu do przedmiotu *Przedsiębiorczość w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej* (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)³³ oraz raportu dotyczącego realizacji przedmiotu *Edukacja dla przedsiębiorczości* (Uniwersytecie w Oulu, Kajaani)³⁴.

Przyjęto następujące kryteria porównawcze: cele kształcenia, procedury osiągania celów (metodykę), rozumienie przedsiębiorczości, wizję nauczyciela i ucznia, realizowane aspekty edukacji.

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu proponuje na kierunku pedagogika (specjalność wychowanie przedszkolne i nauczanie początkowe, studia I stopnia) obowiązkowy przedmiot *Przedsiębiorczość w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*. Program jest ukierunkowany na zdobycie przez studentów określonej wiedzy, umiejętności i kompetencji. Wiedza dotyczy rozpoznania tendencji, kierunków zmian we współczesnej edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, założeń edukacji przez całe życie i wyzwań, które stoją przed edukacją dziecka. Umiejętności odnoszą się do wzbogacania warsztatu pracy refleksyjnego

³⁰ E-Norssi, <http://www.enorssi.fi/>.

³¹ E. Ruskovaara, T. Pihkala, *Teachers implementing entrepreneurship education: classroom practices*, „Education + Training” 2013, Vol. 55, No. 2, s. 206, <http://dx.doi.org/10.1108/00400911311304832>.

³² Tamże.

³³ *Przedsiębiorczość w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, <https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=11-PWEP-11-s>, [07.02.2016].

³⁴ *Mapping of teachers' preparation for entrepreneurship education. Final Report*, http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_politikalar/1_9_4_egitim_politikasi/mapping_en.pdf, [07.02.2016]; University of Oulu, Education Programmes, http://www oulu.fi/edu/education_programmes, [07.02.2016].

Studiowanie – czas na rozwijanie postawy przedsiębiorczej...

„praktyka-przedsiębiorcy-nauczyciela” i specyfiki pracy nauczyciela jako kreatora lokalnego środowiska dziecka. Akcent pada na umiejętności wykorzystywania („poznanie w praktyce”) metod i form pracy na omawianym poziomie edukacji, które są przejawem nowoczesnej przedsiębiorczości oraz na umiejętności planowania osobistych działań edukacyjnych. Rozwój kompetencji dotyczy diagnozowania osobistych szans w zakresie podejmowania własnej aktywności zawodowej oraz w zakresie aktywnego udziału w życiu środowiska lokalnego dziecka.

Program fiński ukierunkowany jest na rozwijanie umiejętności stosowania przez studentów gotowych narzędzi i metod pracy w celu przygotowania uczniów do roli aktywnych obywateli, obywateli uczestniczących w życiu społecznym i uwolnienia „ducha przedsiębiorczości” w społeczeństwie. Studenci powinni opanować powiązaną z biznesem wiedzę, a także zdobyć umiejętności i kompetencje, takie jak umiejętność rozwiązywania problemów, inicjatywa, kreatywność³⁵.

W sylabusie polskim nie ma jednoznacznie wskazanych procedur osiągania celów (metod i form realizacji zajęć). Można jedynie wnioskować o nich z dodatkowych informacji o przedmiocie, których opis koncentruje się wokół następujących zagadnień:

- współczesność wyzwaniem dla edukacji,
- edukacja dla współczesnego rynku pracy,
- przedsiębiorczość jako cel edukacji,
- alternatywne oferty we współczesnej edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej jako przejaw przedsiębiorczości, kompetencje kluczowe współczesnego nauczyciela małego ucznia, warsztat pracy refleksyjnego praktyka,
- planowanie i projektowanie osobistych działań edukacyjnych.

I tak w ramach zajęć student przygotowuje portfolio dokumentujące przykłady dobrych praktyk – innowacyjnych przedsięwzięć w zakresie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej – oraz projekt własnej „drogi edukacyjnej”, bazującej na osobistych kompetencjach i diagnozie kontekstów kulturowo-ekonomiczno-społecznych środowiska życia. Program nie przewiduje praktyk studenckich.

Analizowany w tym zakresie program fiński ma rozbudowaną część dotyczącą metodyki. Przedmiot jest realizowany poprzez audytoryjne zajęcia teoretyczne, wizyty w przedsiębiorstwach i praktyczne projekty. Na tych pierwszych studenci zapoznają się z terminologią i koncepcjami teoretycznymi przedsiębiorczości na podstawie literatury przedmiotu. Dopiero tak przygotowani biorą udział w zajęciach terenowych, w konkretnych przedsiębiorstwach. Podczas rozmów z przedsiębiorcami zdobywają informacje, jakich umiejętności i zdolności oczekuje się od pracowników w perspektywie wyzwań przyszłości. Wizyty te stają się punktem wyjścia do dyskusji

grupowych na temat możliwości przygotowywania uczniów w zakresie zdiagnozowanych oczekiwań oraz opracowania projektów edukacyjnych, które odpowiadają na te oczekiwania. Następnie studenci realizują opracowane projekty w szkołach w ramach praktyk i poddają je pod dyskusję z perspektywy założeń edukacji przedsiębiorczości.

Nacisk kładzie się więc i na postawy samych studentów (służą temu wizyty studyjne, dyskusje grupowe), i na ich umiejętności nauczycielskie: ideacyjne (planowanie projektów), realizacyjne (uczenie się w praktyce) oraz ewaluacyjne. Tak skonstruowany kurs scala elementy składowe postawy przedsiębiorczej: wiedzę (podstawy przedsiębiorczości), umiejętności (współpraca, planowanie) i wartości (aktywność, zaufanie).

W kontekście postawionych pytań badawczych przeanalizowano także wszystkie zastosowania i konteksty użycia pojęcia *przedsiębiorczość* w obu dokumentach, by określić jak jest rozumiana. Warto zwrócić uwagę na ujawnione w ten sposób różnice. W polskim programie przedsiębiorczość jest ujmowana jako *wyzwanie dla edukacji, cel edukacji, kompetencja nauczyciela XXI wieku*. Jest ona utożsamiana z *kreowaniem lokalnego środowiska, refleksyjną praktyką, aktywnym udziałem w życiu środowiska lokalnego dziecka*. Z przedsiębiorczością wiąże się: *duch przedsiębiorczości, innowacyjne przedsięwzięcie, metody i formy pracy jako przejaw przedsiębiorczości, współczesny rynek pracy*. Polega na *projektowaniu osobistej kariery, wzbogacaniu warsztatu pracy, edukacji całożyciowej* i wywołuje skutki w postaci *alternatywnej oferty dla edukacji dziecka*. Na rzecz przedsiębiorczości podejmuje się *diagnozowanie osobistych szans, dostarczanie wiedzy dotyczącej tendencji i kierunków zmian edukacji, dokumentację przykładów dobrych praktyk, poznanie metod i form pracy, diagnozę kontekstów kulturowo-ekonomiczno-społecznych środowiska życia*.

Przedsiębiorczość w ujęciu fińskim jest *zjawiskiem społecznym, połączeniem wiedzy biznesowej, różnorodnych umiejętności i kompetencji, takich jak: niezależność, rozwiązywanie problemów, inicjatywa, kreatywność*. Przedsiębiorczość jest utożsamiana z *byciem aktywnym i uczestniczącym obywatelem*. Z przedsiębiorczością wiąże się *rozwijanie ducha przedsiębiorczości, a także wymagania społeczne oraz wymagania stawiane przez pracodawców*. Polega ona na *przenoszeniu, przekazywaniu pozytywnych postaw, nastawień oraz na kreowaniu pozytywnego wizerunku przedsiębiorczości wśród społeczeństwa*. Na rzecz przedsiębiorczości podejmuje się następujące działania: *zmianę w postawach wśród nauczycieli i uczniów, analizowanie funkcjonujących w placówkach programów do nauczania przedsiębiorczości, współpracę pomiędzy różnymi podmiotami: szkołą, kontaktną, przedsiębiorcą, łączenie studiów teoretycznych, kontaktów z przedsiębiorcami i praktycznych projektów, wprowadzanie i doskonalenie narzędzi i metod pracy, wyposażanie w wiedzę, umiejętności oraz postawy i wartości*.

³⁵ Te ogólne umiejętności i podejście do przedsiębiorczości są podkreślane przez fiński Departament Edukacji Nauczyciela i są obecne we wszystkich programach nauczania.

Dokonana analiza wskazuje na różnice w rozumieniu samego pojęcia *przedsiębiorczość*. Mimo że w obu dokumentach przedsiębiorczość powiązana jest z aktywnością, to w polskim programie jest ona sprowadzona jedynie do aktywności nauczyciela w środowisku dziecka. Fiński program wiąże przedsiębiorczość z aktywnością obywateli i ich partycypacją w życiu społecznym. W fińskim programie mówi się więc o przedsiębiorczości społecznej, obywatelskiej, w polskim przedsiębiorczość powiązana jest z rolą zawodową nauczyciela-przedsiębiorcy, przygotowaniem nauczyciela do funkcjonowania na wymagającym rynku pracy. Przedsiębiorczość odnosi się więc do nauczyciela, jego warsztatu pracy i własnego rozwoju zawodowego.

Na tej podstawie można też wnioskować o roli (wizji) nauczyciela i ucznia. W obu dokumentach nauczyciel ma być profesjonalistą, refleksyjnym praktykiem. W polskim programie określenie to jest użyte wprost, w fińskim nie występuje, jest jednak odzwierciedlone w sposobie kształcenia (opartym na modelu: zaplanuj – wykonaj – sprawdź). Pogłębiona analiza pozwala pośrednio na wnioskowanie o odmiennej roli nauczyciela. Fiński program traktuje nauczyciela jako medium do kształtowania pozytywnej postawy uczniów wobec przedsiębiorczości, aktywności i ich uczestnictwa w życiu społecznym.

W fińskim programie uczeń jest ujmowany w perspektywie przyszłości: jako obywatel i człowiek przedsiębiorczy. W polskim uczeń jest postrzegany jako podmiot „tu i teraz”, brakuje odniesień do jego postawy przedsiębiorczości. W innych kontekstach pojawia się także *duch przedsiębiorczości*: w polskim programie odnosi się do nauczyciela, w fińskim do społeczeństwa.

W odniesieniu do aspektów edukacji w zakresie przedsiębiorczości (przywołanych w pierwszej części niniejszego artykułu) także daje się zauważyć różnice. W polskim programie nacisk położony jest na oddziaływanie na studenta, aby stał się przedsiębiorczym nauczycielem (wziął odpowiedzialność za własny rozwój zawodowy), program zorientowany jest więc na edukację *dla* przedsiębiorczości. Nieobecne są odwołania do pozostałych aspektów. Fiński program ma charakter dwuaspektowy, wyraźnie można wyodrębnić w nim zarówno elementy edukacji *o* przedsiębiorczości, jak i edukacji *dla* przedsiębiorczości.

Podsumowanie

Badanie porównawcze przeprowadzone przez autorki pozwala na odniesienie się do możliwości rozwijania postaw przedsiębiorczych samych studentów oraz przygotowania studentów-kandydatów na nauczycieli do prowadzenia zajęć z zakresu przedsiębiorczości z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Analiza wykazała różnice zarówno w rozumieniu przedsiębiorczości, jak i w sposobie przygotowania nauczyciela do realizacji edukacji w tym zakresie w podejściu polskim i fińskim.

Należy tu przypomnieć, że postawę przedsiębiorczości kształtuje się w działaniu, podczas którego dochodzi do gromadzenia doświadczeń. Działanie to musi być powiązane z aktywnością w lokalnym środowisku. Dopiero wtedy doświadczenia będą opierały się na świadomych wyborach i emocjach związanych z ich konsekwencjami. Środowisko, w którym działa człowiek, często determinuje te wybory, ale prowokuje do zadania sobie pytania o możliwość przeprowadzenia zmiany i o jej kierunek. Stanowi to podstawę wyboru takich rozwiązań, co do których działający ma wewnętrzne przekonanie, że zmienią rzeczywistość lub – kiedy ich brakuje – do wypracowania nowych sposobów i narzędzi oddziaływania na rzeczywistość. Zachowania przedsiębiorcze polegają na nieustannym analizowaniu i wybieraniu rozwiązań. Postawa przedsiębiorcza wyraża się też w nastawieniu do przedsiębiorców i przedsiębiorczości. To ponadto określony sposób myślenia – świadomość. Świadomość ma trzy poziomy: pierwszy to intuicyjne przekonanie, drugi to rzetelna wiedza o przedmiocie/zjawisku, trzecim jest reakcja emocjonalna mobilizująca do aktywności, prowadząca do działań przystosowawczych czy prospołecznych, a więc właściwa postawa. Poziom świadomości można określić, rozpoznając wiedzę deklaracyjną i proceduralną (co dana osoba wie i „jak” wie).

W odniesieniu do tych uwag można stwierdzić, że fińscy nauczyciele przygotowani są i do bycia przedsiębiorczymi, i do oddziaływania na postawy uczniów. Taki stan rzeczy wynika, jak się wydaje, przede wszystkim z rozumienia przedsiębiorczości, którą, jak już napisano wcześniej, traktuje się przyszłościowo, perspektywicznie i całościowo. Program fiński realizuje więc założenia edukacji dla przedsiębiorczości zawarte w dokumentach międzynarodowych bardziej kompleksowo. Analiza tego programu, w tym również analiza znaczenia pojęcia przedsiębiorczości wskazuje, iż myślenie oraz działania dotyczące przedsiębiorczości promowane przez Uniwersytet w Oulu są ugruntowane w życiu społecznym i gospodarczym, a jednocześnie mają znaczenie dla rozwoju indywidualnego jednostki – nauczyciela i ucznia.

Polski program koncentruje się na nauczycielu, jednakże jego realizacja w izolacji od kontaktów z przedsiębiorcami na lokalnym rynku pracy nie pozwala na uruchomienie emocji – czynnika niezbędnego w budowaniu postawy. Można więc mówić tu o budowaniu świadomości na drugim poziomie. Nie ma też pewności, czy ta świadomość przełoży się na działania wobec uczniów, ponieważ nie uwzględniono tego aspektu w celach i treściach programowych. Można zatem przypuszczać, że program realizowany na „tu i teraz” nauczyciela. Nieco mniejsze znaczenie wydaje się mieć, w kontekście tego, co zostało napisane wcześniej, przyszłość uczniów i szerzej społeczeństwa.

Uwagi zawarte w niniejszym opracowaniu nie mają stanowić sugestii, że konieczne jest przeniesienie do naszego systemu edukacji modelu fińskiego. Taka

inicjatywa skazana jest na niepowodzenie, co wynika z różnic w polityce oświatowej prowadzonej w obu krajach. Wnioski z analizy mogą jednak stanowić punkt wyjścia do rozpoczęcia dyskusji o tym, czy stworzyć (rozbudować) ofertę zajęć edukacji dla przedsiębiorczości na studiach nauczycielskich, w jaki sposób połączyć kurs teoretyczny z praktycznym działaniem w środowisku lokalnym oraz jak zainteresować lokalnych przedsiębiorców współpracą z uczelniami w omawianym zakresie.

Wydaje się również, że kluczowe jest stworzenie w społeczeństwie „podłoża” do rozszerzenia działań z zakresu przygotowania nauczycieli dziecka młodszego do rozwijania kompetencji przedsiębiorczości zarówno u nich samych, jak i u uczniów. Niewątpliwie wymaga to zmiany w społecznym postrzeganiu i rozumieniu przedsiębiorczości, która w Polsce często postrzegana jest jako pojęcie nacechowane pejoratywnie (czasem wręcz kojarzone z „cwaniactwem” czy „kombinatorstwem”). Optymistycznie nastrajają jednak m.in. wyniki badań przeprowadzonych wśród nauczycielek przedszkola oraz studentek pedagogiki, które wskazują, iż większość z nich zauważa potrzebę edukowania ku przedsiębiorczości zarówno nauczycieli, jak i dzieci, postrzegając przy tym przedsiębiorczość jako kompetencję szeroką, całościową, kluczową i niezbędną dla przyszłego funkcjonowania w życiu społecznym i gospodarczym³⁶.

W kontekście przeprowadzonej analizy pozostaje zatem kontynuowanie diagnozy stanu polskiej edukacji dla przedsiębiorczości w odniesieniu do nauczycieli dziecka młodszego w celu stopniowego i przemyślanego wprowadzania zmian z tego zakresu w praktyce edukacyjnej uczelni przygotowujących studentów do zawodu nauczyciela.

Bibliografia

Andrzejczak A., *Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 133–139.

Bruner J., *Kultura edukacji*, Universitas, Kraków 2006.

Brzezińska A., Schmidt J., *Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość*, [w:] A. Andrzejczak (red.), *Przedsiębiorczość w edukacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2008, s. 21–23.

Cieślak J., *Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości na poziomie akademickim*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 71–80.

Drozdowski G., *Przedsiębiorczość w świetle współczesnych koncepcji zarządzania kapitałem ludzkim*, „Studia Lubuskie: Prace Instytutu Prawa i Administracji Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie” 2006, nr 2(224), s. 223–229.

Drucker P., *Innowacje i przedsiębiorczość*, PWE, Warszawa 1992.

Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission 2012, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135en.pdf.

Fazlagić J., *Jak (nie) nauczać przedsiębiorczości w szkołach*, 2014, http://www.eid.edu.pl/publikacje/jak_nie_nauczac_przedsiębiorczosci_w_szkolach,451.html.

Griffin R.W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 1999.

Grzegorzewska-Mischka E., *Współczesne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010.

Guidelines for entrepreneurship education, Ministry of Education, Department for Education and Science, 2009, <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf>.

Hytti U., O’Gorman C., *What is „enterprise education”? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries*, „Education+Training” 2004, Vol. 46, No. 1, s. 11–23, <http://dx.doi.org/10.1108/00400910410518188>.

Jamiesson I., *Schools and enterprise*, „Education for Enterprise” 1984, Vol. 1, No. 1, s. 7–18.

Kapcia A., Kulesza D., Rudnik J., *Poradnik dla dyrektora gimnazjum. Ramowe plany nauczania*, ORE, Warszawa 2012.

Klus-Stańska D., *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2000.

Komunikat Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów *Realizacja wspólnotowego programu lizbońskiego: Rozbudzanie ducha przedsiębiorczości poprzez edukację i kształcenie*, COM(2006) 33.

Kondracka-Szala M., *Przedsiębiorczość i edukacja dla przedsiębiorczości z perspektywy nauczycielek przedszkola oraz studentek pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego*, „e-mentor” 2015, nr 5(62), s. 4–14, <http://dx.doi.org/10.15219/em62.1212>.

Korhonen M., Komulainen K., Rätty H., *Not everyone is cut out to be the entrepreneur type: How Finnish school teachers construct the meaning of entrepreneurship education and the related abilities of the pupils*, „Scandinavian Journal of Educational Research” 2012, Vol. 56, No. 1, s. 1–19, <http://dx.doi.org/10.1080/00313831.2011.567393>.

Malinowska J., Neckar-Ilnicka T., *Przez edukację do przedsiębiorczości – koncepcja programu edukacji ekonomicznej i przedsiębiorczości dla uczniów I etapu kształcenia*, [w:] M. Białach i in, *Innowacyjność nauki polskiej w aplikacjach projektów badawczych i prac rozwojowych*, TM Karpiński, Lublin 2014, s. 52–63.

Mapping of teachers’ preparation for entrepreneurship education. Final Report, http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_politikalar/1_9_4_egitim_politikasi/mapping_en.pdf.

Masterpasqua F., *Paradygmat kompetencyjny w praktyce psychologicznej*, „Nowiny Psychologiczne” 1990, nr 1–2, s. 3–16.

Nickels W.G., *Zrozumieć biznes*, Dom Wydawniczy „Rytm”, Warszawa 2000.

³⁶ M. Kondracka-Szala, dz.cyt.

Niemierko B., *Cele kształcenia*, [w:] K. Kruszewski, *Sztuka nauczania – czynności nauczyciela*, PWN, Warszawa 1991.

Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Postawy przedsiębiorcze a strategia lizbońska” (2008/C 44/20), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007IE1460&from=PL>.

Piecuch T., *Przedsiębiorczość: podstawy teoretyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2013.

Podstawa programowa z komentarzami, s. 128–132, https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/men_tom_4.pdf.

Przedsiębiorczość w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, <https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=11-PWEP-11-s>.

Rachwał T., *Kształtowanie postaw uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2005, nr 1, s. 137–144.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego, Dz. U. z 2014 r. poz. 803.

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz.U z 2012 r. Nr 164 poz. 1365 ze zm.

Ruskovaara E., Pihkala T., *Teachers implementing entrepreneurship education: classroom practices*, „Education+Training” 2013, Vol. 55, No. 2, s. 204–216, <http://dx.doi.org/10.1108/00400911311304832>.

Schumpeter J., *Teoria rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa 1962.

Stasiakiewicz M., *Twórczość i interakcja*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.

Szeliga P., *Chwasty na polu przedsiębiorczości, czyli czego w szkole nie uprawiać*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 140–145.

Wach K., *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania. Stan obecny i proponowane kierunki zmian*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 120–127.

Wachowiak P., *Kształtowanie umiejętności przedsiębiorczych*, [w:] P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.), *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, Warszawa 2007, s. 146–152.

Zalecenie 2006/96/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 18 grudnia 2006 roku w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, Dz.Ur. L394 z 30.12.2006, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=PL>.

Zioło Z., *Miejsce przedsiębiorczości w edukacji*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2012, nr 8, s. 16–17, <http://p-e.up.krakow.pl/article/view/105/46>.

Studying – time to develop entrepreneurial attitudes of younger child’s teachers? The comparative analysis of educational programs for entrepreneurship in Poland and Finland

In the article, the authors refer to the entrepreneurial mindset which is understood as a set of personal characteristics of humans that, regardless of one’s work title and duties, allow for active participation and production of changes in the socio-economic life. The causes of the low level of Poles’ entrepreneurship may be sought in the approach to the education of children and young people who are taught through imitation (imitative learning) from the very beginning of their education, reproducing schemes and having very little opportunities to shape/develop/improve entrepreneurial attitudes. In order for the changes in education to take effect, teachers should have an entrepreneurial mindset and ability to develop this attitude in children. The authors briefly present the organization of education for entrepreneurship in Poland and Finland with regard to the European regulations in this area. The question of how entrepreneurship is understood and whether studying (the process of becoming a teacher) favors development/improvement of teachers’ entrepreneurial mindset are raised. To answer those questions, the authors performed comparative analysis of entrepreneurship education curricula for students, aiming to become pre and primary school teachers, studying at two selected universities – Adam Mickiewicz University in Poznan/Poland and the Jyväskylä University in Oulu/Finland.

Marta Kondracka-Szala jest doktorem nauk społecznych w zakresie pedagogiki, adiunktem w Zakładzie Pedagogiki Wczesnoszkolnej i Przedszkolnej Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego. Wcześniej (od 2007 roku) pracowała w zawodzie nauczycielki przedszkola. Uzyskała stopień nauczyciela mianowanego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dziecka i nauczyciela w edukacji przedszkolnej, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej oraz edukacji muzycznej. Jest autorką i współautorką kilkunastu publikacji naukowych, w tym trzech monografii.

Joanna Malinowska jest adiunktem w Zakładzie Pedagogiki Wczesnoszkolnej i Przedszkolnej w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje na problematyce edukacji nauczyciela, jego rozwoju zawodowego oraz na uwarunkowaniach uczenia się dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Zrealizowała kilka projektów badawczych. Jest autorką i współautorką pięciu monografii i kilkunastu artykułów naukowych.